

De droge graslanden langs de rivieren

door J. A. F. Cohen-Stuart en V. Westhoff

(Rijksinstituut voor Veldbiologisch Onderzoek
ten behoeve van het Natuurbehoud (R.I.V.O.N.))

Dat het landschap nabij onze grote rivieren in hoge mate bijdraagt tot de floristische rijkdom en verscheidenheid van ons land, mag wel bekend worden geacht. Ongeveer 200 soorten hogere planten, d.i. niet minder dan 15 % van onze flora, is min of meer karakteristiek voor dit gebied, dat dan ook in navolging van Van Soest algemeen onder de naam „fluviatiel district” als afzonderlijk planten-geografisch district wordt beschouwd. Voor een deel komen deze soorten bovendien voor in de kalkrijke duinen en in Zuid-Limburg. Circa de helft van die 200 nu vinden we binnen het fluviatiele district uitsluitend of voornamelijk in min of meer open, droge graslanden op zandige gronden; de overige horen óf thuis op vochtige tot drassige gronden, óf in de schaduw van bos of struweel, óf op ruderaal plaatsen en akkers, óf op muren e.d. Men duidt deze graslanden wel aan als „rivierduintjes”, een niet zo gelukkige naam, omdat er slechts weinig echte, d.w.z. mede door de wind gevormde, rivierduinen zijn; verre weg de meeste van deze droge graslanden danken hun ontstaan aan het water. Zij zijn producten van het kronkelen van de rivier. Deze zet bij overstroming vooral materiaal af aan de binnenbocht, waar de stroomsnelheid het kleinst is. De toch reeds opgeworpen oeverwal wordt hier dus plaatselijk opgehoogd tot een hoge en droge standplaats met min of meer zandige en kalkhoudende bodem, die snel warmte opneemt en levensmogelijkheid biedt aan kalk- en warmteminnende soorten (eenvoudigshalve spreken we hier van „kalkminnend”, hoewel de feitelijke oecologische relatie niet zo simpel is). Deze soorten vinden nergens in de omtrek een zo gunstige standplaats als hier. Voor deze toevoer van kalk is het niet nodig, dat het terrein overstroomd wordt: bij hoge stand van de rivier stijgt immers ook het grondwater, dat daarbij gevoed wordt door het kalkhoudende rivierwater.

Het kan niet de bedoeling zijn hier een dorre opsomming van al deze soorten te geven; enkele voorbeelden zijn echter nodig, opdat de lezer zich bij dit verhaal iets kan voorstellen. Men denke bv. aan weidesalie (*Salvia pratensis*), kruisdistel (*Eryngium campestre*), tripmadam (*Sedum reflexum*), wilde averuit (*Artemisia campestris*), sikkelklaver (*Medicago falcata*), kleine pimpernel (*Sanguisorba minor*), verschillende bremrapen (*Orobancha vulgaris*, *O. lutea*, *O. minor*, *O. reticulata*, enz.), kleine ruit (*Thalictrum minus* ssp. *jacquinianum*), Loire-zegge (*Carex ligerica*) en scherppgras (*Koeleria gracilis*).

Dergelijke soorten hebben ten opzichte van ons land een oostelijke of continentale verspreiding, d.w.z. dat hun hoofdareaal ligt in gebieden met warmere en drogere zomers. Zij moeten ons land bereikt hebben via de keten van binnenbochten der grote rivieren, dus met hinkstapsprongen, waarbij veeleer de wind dan het water als verspreidend agens heeft gefungeerd. Op voorstel van Prof. Dr. J. Heimans noemt men deze — en

andere — kenmerkende soorten van het fluviatiele district dan ook niet meer „fluviatiele planten”, daar zij noch in de rivier groeien, noch daar-door rechtstreeks verbreed zijn, maar „stroomdalplanten” (de term is van Dr. W. C. de Leeuw).

Behalve op de van nature ontstane droge „koppen” komen deze planten voor een deel ook voor op de hellingen der door de mens aangelegde dijken, die immers, vooral op Zuid-exposities, ook enigszins warm en droog kunnen zijn. Het vegetatietype van de droge graslanden der stroomdalen wordt dan ook wel „dijkbeemd” genoemd; een prachtige afbeelding hiervan is de plaat van Voerman in Thijsse's Verkade-album „Onze grote rivieren”. Een belangrijk verschil is intussen, dat de dijken doorgaans met klei bekleed zijn, een zwaarder, voedselrijker en vochthoudender materiaal dan zand. Er zijn dan ook heel wat stroomdalgraslandsoorten, die we uitsluitend of voornamelijk op de natuurlijke zandkoppen vinden. Alleen de dijken van de Gelderse IJssel kunnen plaatselijk ditzelfde karakter vertonen.

Het meest karakteristieke vegetatietype van de droge stroomdalgraslanden is een nauwelijks gesloten, vrij ijle en schrale, maar zeer soortenrijke en in de bloeitijd dus zeer kleurige grasmatt, waarin ook elders algemene grassen als rood zwenkgras (*Festuca rubra*) en veldbeemdgras (*Poa pratensis*) overheersen naast stroomdalgrassen als goudhaver (*Trisetum flavescens*), zachte haver (*Helictotrichon pubescens*) en scherpgras (*Koeleria gracilis*). Behalve de hierboven reeds genoemde kruiden vallen daarin vooral op het blauw van twee ereprijssoorten (*Veronica teucrium* en *V. prostrata*), het geel van rolklaver (*Lotus corniculatus*) en de geur van thijm (*Thymus chamaedrys*). Men heeft deze associatie beschreven als „Medicaginetum-Avenetum”, waarbinnen echter nog vele vormen bestaan, zoals een oostelijk variant langs Limburgse Maas en Gelderse IJssel en een westelijk langs Lek, Beneden-Maas en Beneden-Waal. Naast deze gesloten grasmatt komt echter ook een open type op droog zand voor, dat het gevolg kan zijn van storing door overbegrazing of anderszins. Hierin komen vooral de drie gele vetkruiden (*Sedum acre*, *S. reflexum* en *S. boloniense*) sterk naar voren, met winterannuellen als vroegeling (*Erophila verna*), ruw vergeetmenietje (*Myosotis ramosissima*) en schildzaad (*Alyssum alyssoides*); we moeten deze vegetatie stellig als een afzonderlijk, nog onbeschreven gezelschap opvatten. Plaatselijk overheerst hierin vaak het merkwaardige handjesgras (*Cynodon dactylon*). De hellingen van de dijken daarentegen vertonen, zoals te begrijpen is, juist een veel weliger en meer gesloten karakter. Deze begroeiing behoort in het algemeen niet meer tot het Medicaginetum-Avenetum, maar tot een „stroomdalvorm” van het glanshavergezelschap, d.i. het hooiland van de halfdroge kalk- en voedselrijke gronden (*Arrhenatheretum plantaginetosum mediae*). Behalve de glanshaver zelf komen hier onder de andere nog niet genoemde stroomdalplanten soorten op de voorgrond als pastinaak (*Pastinaca sativa*), geoorde zuring (*Rumex thyrsiflorus*), karwijvarkenskervel (*Peucedanum carvifolia*), marjolein (*Origanum vulgare*), agrimonie (*Agrimonia eupatoria*), ruige weegbree (*Plantago media*) en rapunzelklokje (*Campanula rapunculus*). Het is in de laatste jaren, naarmate men vegetaties meer verfijnd is gaan analyseren, opgevallen, dat deze droge graslanden, vooral op de dijkhellingen, maar ook op de zandige standplaatsen, een afwijkend karakter

vertonen in een zoom langs heggen en struwelen. Men heeft deze zoomgezelschappen ook elders in Europa bestudeerd en Th. Müller heeft hen onlangs zelfs samengevat tot een geheel nieuwe klasse van vegetatie-eenheden, de Trifolio-Geranieta sanguinei, waarvan dan in ons land het Trifolion medii zou voorkomen. Over de draagwijdte van dit „Trifolion medii” — waartoe H. Doing het gehele Medicaginetum-Avenetum wil rekenen — kunnen we in dit bestek niet discussiëren; het is echter duidelijk, dat in onze stroomdalen soorten als marjolein, agrimonie, bochtige klaver (*Trifolium medium*), aardaker (*Lathyrus tuberosus*), kleine ruit, kroonkruid (*Coronilla varia*), nachtsilene (*Silene nutans*), melige toorts (*Verbascum lychnitis*) en zwarte toorts (*V. nigrum*) vooral in dit „zoomgezelschap” voorkomen.

Hoewel de plaatsruimte niet toelaat nader in te gaan op de geografische verscheidenheid binnen onze droge stroomdalgraslanden, moeten wij toch wel één opvallend verschijnsel signaleren. Onze meest uitgestrekte, best ontwikkelde en soortenrijkste voorbeelden hiervan vinden we niet, zoals men misschien zou verwachten, in het oosten van ons land, dat relatief nog het meest „continentaal” is, maar juist in het westen en wel in een bepaalde zone van het zoetwatergetijdengebied, oostwaarts begrensd door het begin van de getijdenwerking, westwaarts door de Biesbosch, d.i. door de zone, waar het verschil tussen eb en vloed zo groot wordt, dat het geschikte droge milieu gaat ontbreken. De fraaiste van deze complexen zijn wel: de Kersbergse- en Achthovense uiterwaarden langs de Lek, de Koekoekse Waard onder Tienhoven, eveneens langs de Lek, de Waarden van Poederooyen langs de Waal, de Kop van 't Oude Wiel bij Werkendam langs de Merwede en de Vreugderijker Waard onder IJsselmuiden langs de Gelderse IJssel. Tot deze groep behoorden ook de terreinen bij Veen en Alem, thans helaas ten dele ten offer gevallen aan zandwinning.

Wellicht moeten we als een der oorzaken van deze verbreiding zien, dat het rivierwater hier bij eb dagelijks dieper wegzakt dan bovenstrooms — zodat de zandkoppen regelmatig sterk kunnen uitdrogen —, om dan bij vloed steeds weer een overmaat aan kalk aan te voeren. Bovendien draagt de vloedstroom bij tot een sterkere afzetting van grover (dus zandig) materiaal. Zeker is, dat wij in deze „droge zoetwatergetijdenstroomdalgraslanden” een zeer bijzonder, om niet te zeggen uniek vegetatietype rijk zijn, dat wij in ere moeten houden, of liever, voor het behoud waarvan wij hard moeten vechten. Want deze graslanden worden helaas ernstig bedreigd. De niets ontziende nivelleringsdrang van deze tijd vindt hier een uiterst kwetsbare prooi. Enerzijds staan zulke terreinen bloot aan het gevaar van afgraving ten behoeve van zandwinning en aan bebouwing. Veel is hierdoor reeds verloren gegaan, maar het moderne planologische beleid kan hier, althans in principe, beschermend optreden. Aanzienlijk gevaarlijker is dan ook de bedreiging door de landbouw, die door het werken met kunstmest, irrigatie-bevloeiing en stoorstoffen (herbiciden) de productie van het grasland tracht te verhogen. Hoe onzinnig het ook lijkt, dat men aldus de „melkplas”, waarmee Nederland in zijn maag zit, vergroot ten koste van zulke uit oogpunt van natuurbescherming uiterst waardevolle en toch maar zeer kleine terreintjes — het is nu eenmaal zo, dat deze graslanden boerenbezit zijn en men kan het de particuliere eigenaar moeilijk kwalijk nemen, dat hij probeert de opbrengst van zijn

land te vergroten. Planologisch is hiertegen niets te doen, omdat het beruchte, destijds door de Tweede Kamer aangenomen amendement-Groen bepaalt, dat tegen „normale landbouwkundige verzorging” van een terrein geen maatregelen mogen worden genomen — en hiertoe rekent men ook het verstoren van de stroomdalgraslandbegroeiing. De enige oplossing bestaat dus voorshands in het aankopen van het terrein ten behoeve van de natuurbescherming, maar het zal niemand verwonderen, dat dit onder de tegenwoordige omstandigheden uiterst moeilijk is — niet omdat er geen geld voor beschikbaar zou zijn, maar omdat maar zeer weinig eigenaren bereid zijn grond te verkopen. Gelukkig is de natuurbescherming er sinds kort toch in geslaagd, twee van de genoemde complexen in eigendom te verwerven: het Ministerie van O., K. en W. bezit thans de „Kop van ’t Oude Wiel”, de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten de „Vreugderijker Waard”, met als nieuwe naam „de Ruitenbergh”. Wij willen intussen niet de indruk wekken, dat alleen de droge zoetwatergetijdenstroomdalgraslanden de moeite waard zouden zijn. Ook stroomopwaarts bevinden zich nog — snel verdwijnende — belangrijke complexen, waarvan hier de Millinger Waard bij Kekerdom langs de Waal en de door „het Limburgs Landschap” aangekochte rivierduintjes bij Mook genoemd mogen worden. Bovenal zijn deze bovenstroomse droge graslanden echter plantengeografisch interessant, omdat de invloed van zijrivieren als de Roer, de Niers en de Oude IJssel zo duidelijk blijkt uit veranderingen in de samenstelling van de flora stroomafwaarts van hun uitmonding. De plaatsruimte laat helaas echter niet toe, hierop thans in te gaan. Moge deze vluchtige en onvolledige schets de lezer niettemin een indruk hebben gegeven van de waarde der „schatkamers onzer grote rivieren”.

Natuurbeschermingsweekend in Noord-West Overijssel

18-19 mei

Het voorjaarsweekend van de Natuurbeschermingswerkgroep zal dit jaar worden gehouden in het plasseengebied van noord-west Overijssel.

Tijdens dit weekend zal de heer J. van Dijk, stafmedewerker van de Vereniging tot behoud van natuurmonumenten in Nederland, een inleiding houden over beheersproblemen in natuurreservaten in het plasseengebied.

Zondag wordt onder leiding van de heer Van Dijk een vaar-excursie gemaakt door de bezittingen van 'Natuurmonumenten', waarbij de beheersmaatregelen bekeken zullen worden.

Verbleven wordt in twee kampschuren van het bedrijf 'De Wanepe' van H. van de Belt te Belt-Schutsloot. Dit bedrijf ligt op een kwartier gaans van een bushalte. Schuimplastic matrasjes zijn aanwezig. Slaapzak of dekens moet men zelf meebrengen. Voor een warme maaltijd kan in dit geval niet door het bestuur worden gezorgd. Ook voor broodmaaltijden moet u zelf zorgdragen.

De kosten zullen circa f 2,50 bedragen.

Na opgave ontvangt u nog nadere gegevens.

Opgave gaarne zo spoedig mogelijk, doch uiterlijk 4 mei, bij G. Nooter, Briljantlaan 142 te Utrecht.

Instructief week-end te Kerk-Avezaath

In tegenstelling met de vermelding in de Kampkrant, kan er, voor hen die dat willen, worden gezorgd voor gemeenschappelijke maaltijden.